

AKTYORLAR ZƏMANƏMİZİN GÜZGÜSÜDÜR

Məmmədsafa QASIMOV

Xalq artisti, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin dosenti

E-mail:

Dahi Şekspirin yaratdığı ölməz qəhrəman, Danimarka şahzadəsi Hamlet deyirdi: "Aktyorlar zəmanəmizin güzgüsü, əsrimizin qısa salnaməsidir. Onların haqqımızda dediyi yaman sözlər biz öləndən sonra başdaşımıza həkk olunacaq pis yazılardan daha pisdir" (11, s. 201). Bu cümlələr sonralar həm alimləri, həm də sənətkarları xeyli düşündürdü, aktyor sənəti ilə bağlı bir çox nəzəriyyə və təlimlərin yaranmasına təkan verdi.

Ümumiyyətlə, Şekspirin şah əsərinin qəhrəmanı bir çox dəyərli, tutarlı, bəzən isə müəmmalı fikirlər söyləmiş və mütəxəssislər indiyə qədər həmin mülahizələr üzərində baş sındırmaqdadırlar. Amma nədənsə Şekspirin Hamletin dili ilə bəyan etdiyi və bu gün də aktual səslənən aktyor sənəti haqqındakı fikirləri müasirlərimizin diqqətindən yayınır. Halbuki yüksək poetik dildəki ifadələrin mahiyyəti günlərimizə qədər öz çəkisini itirməyib. Həmin fikirləri sübuta yetirmək üçün ölməz faciənin sətri tərcüməsinə müraciət etməyə məcburuq. Çünki mövcud poetik tərcümələrdə söylədiyimiz məsələ, bir növ, adaptasiya şəkilində verilir və əslində, tərcüməçinin öz yozumu kimi nəzərə çatdırılır.

Tərcüməşünas Elşən Eynullayevin bizə təqdim etdiyi sətri tərcümələrindən mövzumuz müvafiq iki parçaya diqqət yetirək. Ardıcılığını qorumaq üçün ilk olaraq, "Hamlet" faciəsində ikinci pərdənin ikinci şəklinə nəzər salaq.

Süjətdən məlum olduğu kimi, Elsinor qəsrinə aktyor truppası təşrif buyurur və Hamlet onların tamaşaqaabağı məşqlərinə baxaraq belə bir qənaətə gəlir: "Mən necə də yaramaz, alçaq qulam! Dəhşətlisi budur ki, bu aktyor xəyalları ilə, arzuladığı ehtirasları ilə ruhunu təxəyyülünə təslim edir, ruhunun təsiri altında onun bənizi çəkilib, gözləri yaşla dolur, görkəmindən dəlilik yağır, səsi titrəyir, bütün vücudu (hərfi mənada: funksiyaları - M.Q.) təxəyyülünün yaratdığı obraza uyğundur. Və bütün bunlar heçdən! Hekubadan ötrü".

Göstərdiyimiz monoloqun ikinci cümləsinə fikir verək və onu realist-psixoloji teatr poetikasının aktyor sənəti - "yaşama məktəbi"

adlanan üslubun prizmasından araşdıraq. Hamlet deyir: "...bu aktyor xəyalları ilə, arzuladığı ehtirasları ilə ruhunu təxəyyülünə təslim edir". Burada "ruh" söz-anlayışını K.S.Stanislavski sisteminin termini olan "yaradıcı təbiət" ifadəsi isə əvəz etsək, məlum olacaq ki, Hamlet aktyor sənətinin düşüncəli texnika vasitəsi ilə (burada "xəyal" və "arzuladığı ehtiraslar" ifadələri "düşüncə" termininin ekvivalentidir) yaradıcı təxəyyülü "işə salmaq" üsulundan danışır.

Hamletin növbəti mülahizəsi K.S.Stanislavskinin "doğru vasitələr doğru ovqat yaradır" [bax 10] postulatının sanki illüstrasiyasıdır: "...ruhunu təxəyyülünə təslim edərkən onun bənizi çəkilib, gözləri yaşla dolur, görkəmindən dəlilik yağır, səsi titrəyir..."

Monoloqun növbəti mülahizəsi K.S.Stanislavski sistemində səhnə obrazının zahiri və daxili təzahürlərinin uyğunluğu tələbi ilə birbaşa səsləşir: "...bütün vücudu (hərfi mənada: funksiyaları - M.Q.) təxəyyülünün yaratdığı obraza uyğundur.

Sitat gətirdiyimiz bu kiçik monoloqun qənaəti də olduqca maraqlıdır. Süjətdən məlum olduğu kimi, aktyor Hekubanın ölümü haqqında təsirli monoloq söyləyirdi. Aydın məsələdir ki, Hekubanın aqibətinin aktyorun həyatı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, söylədiyi sözlər hansısa pyesdəndir, yəni ki, özünün deyil və aktyorun bu qədər uydurulmuş mətləbə aludə olması onun, K.S.Stanislavskinin dili ilə desək, "yaşam təməlinə başqalaşma" məharətindən xəbər verir. Odur ki, heyrətə gələn Hamlet "Və bütün bunlar heçdən! Hekubadan ötrü!" deyir

aktyorun yüksək sənətkarlığını təsdiqləyir. Məhz bundan sonra uzun müddət fəaliyyətsiz və tərəddüdlərdə qalan Hamlet "Siçan tələsi" adlı pyes yazır və aktyorların iştirakı ilə onu hazırlayır Klavdiyə göstərməklə "Kralın vicdanını oyatmaq" niyyətinə gəlir. Məşqlərdən biri "Hamlet" faciəsində üçüncü pərdənin ikinci şəklində təsvir olunub. Məsələnin tam açıqlanması üçün sözügedən parçanı yenə də sətiri tərcümədə bütövlükdə vermək məcburiyyətindəyik.

"...Hamlet: Xahiş edirəm, monoloqu mənim oxuduğum kimi, yəni sözlər dilinizin ucunda oynayırmış kimi oxuyasız. Əgər siz də bir çox aktyorlarımız kimi, bütün ağzınızla oxuyacaqsınızsa, onda mən şeirlərimin şəhər carçısı tərəfindən oxunmağını üstün tutardım. Və bax, belə - əlinizlə havanı həddindən artıq yarmayın. Amma hər şeyə həlim yanaşın, çünki sel axınına, tufana, hətta mən belə deyərdim ki, ehtiras burulğanına rəvanlıq verəcək dərəcədə mülayim olmalısınız.

İnanın, mən hansısa bir başıparıqli yekəpərin səhnədə ehtirası xurd-xəşil edərək, əslində, səs-küy və onun mənasız pantomimlərindən tamaşaçıların qulağını batırmağa çalışmağını eşidəndə özümü qəlbimin dərinliklərində təhqir olunmuş sayıram. Mən istərdim ki, termaqantı termaqantlayan və irodu irodlayan bu sarsağı o ki, var qamçılısınlar. Xahiş edirəm, belə şeylərdən çəkinin.

Birinci aktyor: Buna mən zəmanət verirəm, möhtərəm prins.

Hamlet: Amma çox açıciyər də olmayın. Qoy, ustadınız sağlam düşüncəniz olsun. Hərəkətlərinizi sözlərlə, sözlərinizi hərəkətlərinizlə uzlaşdırın və ən əsası, təbiətin təvazökarlığından çıxmamağınızla diqqət yetirin. Çünki bu mənada, həddi aşmaq əzəldən indiyədək məqsədi təbiətin önündə güzgü tutaraq, comərdliyə onun xoş simasını, nifrətə layiq olana isə öz sifətini göstərən aktyor ifasının vəzifəsinə xəyanət deməkdir. Və bu, fikri teatrı dolduran bütün tamaşaçıların fikrindən daha dəyərlı bir ağıl sahibini məyus edəcək. Mən elə aktyorlar görüb eşitmişəm ki, onları tərifləyib göyün üzünə çıxarıblar, lakin onlar nə nitqiylə, nə yerışıylə, Allah keçsin günahımdan, nə xristianlara, nə bütperəslərə, nə də ki, insanlara bənzəyirdilər. Belələri səhnədə dəridən-qabıqdan çıxıb ulayarkən mən elə zənn edirdim ki, insanı təbiətin hansısa muzduru yaradıb, özü də çox yarıtmar bir şəkildə, çünki onlar insan tayfasını son dərəcədə iyrənc təqlid edirdilər.

Birinci aktyor: Ümidvaram ki, biz özümüzə bunları müəyyən dərəcə islah etmişik.

Hamlet: Lütfən bunu sonadək islah edin. Bir də təlxək rolunu oynayanlar onlar üçün yazılanlardan artıq heç nə söyləməsinlər. Onların arasında elələri var ki, pyesin vacib yeri çatar-çatmaz bir neçə kütbeyin tamaşaçını

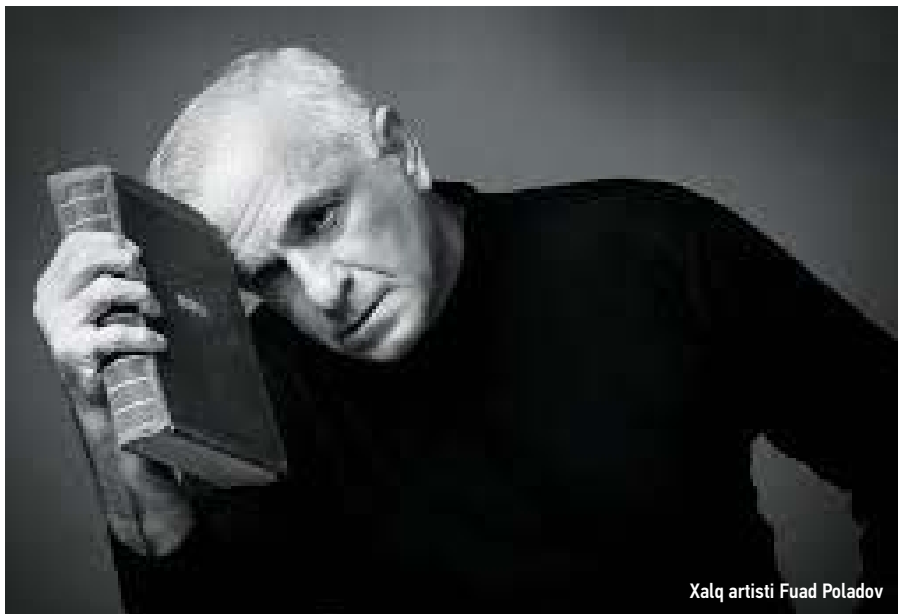
güldürmək üçün gülürlər. Bu iyrənclik belə hərəkət edən axmağın şöhrətpərəstliyinə dəlalət edir. Gedin, hazırlaşın".

Bu qədər uzun sitat verdiyimizə görə üzrxahlıqla, təqdim etdiyimiz dialoqu aktyor sənətinin mühüm səciyyələri baxımından araşdıraraq Hamletin səsləndirdiyi birinci "xahiş" aktyor sənətinin təməli hissələrindən biri olan "səhnə danışığı"na aiddir. Çox maraqlıdır ki, Hamlet əsl peşəkar tənqidçi kimi aktyorlardan səs tellərindən deyil, "maska" deyilən üsulla, yəni, "sözlər dilinizin ucunda oynayırmış kimi" oxumağı tələb edir. Daha sonra Hamlet aktyor plastikasına dair qeydlərini səsləndirir - "əlinizlə havanı həddindən artıq yarmayın". Etiraf edək ki, Hamletin qeydini bu gün də bir çox aktyorlara şamil etmək olar.

Hamletin növbəti tələbi "psixoloji dürrüstlük" adlanan aktyor sənətinin ən mühüm kateqoriyalarından birinə aiddir: yersiz hay-küy, ehtiraslı pafos, öz bacarığını nəyin bahasına olursa-olsun, nümayiş elətdirərək "parterdəki" tamaşaçıların rəğbətini qazanmaq şövqü aktyor sənətinə psixoloji ifadəlilikdən məhrum edir. Nəzərə alınsa ki, Şekspirin zamanında parterdə aşağı səviyyəli tamaşaçılar əyləşirdi, Hamletin tələbini dürrüst anlamaq olar.

Etiraf etmək lazımdır ki, bu gün də duyğu-emosiyaları düşüncəsindən üstün bəzi aktyorlara Hamletin "Qoy, ustadınız sağlam düşüncəniz olsun" çağırışı xeyli faydalı oldu. Söz və hərəkətlərin tənzimlənmiş, harmonik vəhdətini vurğulayan Hamlet bunun əksini "aktyor ifasının vəzifəsinə xəyanət" sayır. Müəyyən mənada, bugünkü komediya aktyorları üçün də ibrətamiz bir mülahizədə Hamlet onlara "...bir neçə kütbeyin tamaşaçını güldürmək üçün" dəridən-qabıqdan çıxmamağı tövsiyə edir. Çox maraqlıdır ki, bu sətirlərin yazılmasından dörd əsrdən artıq vaxt keçməsinə baxmayaraq, yenə də aktyor sənətində ədəbi mətnə hörmətsizlik mərazi müşahidə olunur. Təəssüf ki, bu gün də bəzi "sənətkarlara" "təlxək rolunu oynayanlar üçün yazılanlardan artıq heç nə söyləməsinlər" tələbini təkrar xatırlatmağa ehtiyac var.

Aktyor sənətinin təməllərini var gücləri ilə möhkəmlətməyə çalışan, onun qırılmazlığını təmin etməkdən usanmayan bir çox

Xalq artisti Fuad Poladov

yazıçı və dramaturqlar öz klassik əsərlərində bu məsələyə xüsusi diqqət yetirmişdilər. Məsələn, A.N.Ostrovskinin “Meşə” komediyasında faciəvi aktyor Nesçatlivsev ilə komik aktyor Şçastlivsevin münasibətlərində teatr sənətinə yaxından bələd olan dramaturqun aktyor sənətinin mənəvi-əxlaqi problemlərini yüksək satirik vasitələrlə təsvir etməsinin şahidi olur. “Günahsız müqəssirlər” dramında isə aktyor sənətini seçənlərin mənəvi borc problemi dramatik formada araşdırılır.

Somerset Moemni “Teatr” əsərində [bax: 13] burjuva cəmiyyətinin teatr və aktyor sənətinə münasibəti satira atəşinə tutulsa da, aktyor peşəsini özlərinə sənət seçən insanların da bir sıra mənəvi keyfiyyətləri tənqid olunur. Dahi A.P.Çexovun ilk dram əsəri olan “Qağayı” komediyasında dramaturq digər həyati mövzularla yanaşı, aktyor sənətinin idealına da toxunur. Bu ideal Nina Zareçnaya obrazında parlaq həllini və dramaturji təzahürünü tapmışdır. Özünü öldürülmüş qağayı ilə müqayisə edən gənc aktrisa buna baxmayaraq, sənət yollarında əzmlə yeriməyə özündə mənəvi güc tapır.

Azərbaycan sovet dramaturgiyasının klassiki C.Cabbarlının “Dönüş” komediyasında [1] aktyor sənətinin novatorluq və intellektual səviyyəsi məsələləri qoyulur. Moskvada təhsil almış gənc rejissor Gülsabah mühafizəkarlıq çirkabında çabalayan teatrların birinə təyinatla işləməyə gəlir və yenilik uğrunda yaradıcı mübarizəyə başlayır. Müəllifin ideyalarını, aktyor sənəti haqqında düşüncələrini səsləndirən Gülsabah gənc aktyorları yeni ifa tərzini, sənətə yeni münasibətlə həvəsləndirərək, nəticədə, gözəl tamaşa hazırlamağa müvəffəq olur. Burada qeyd etmək lazımdır ki, “Dönüş” pyesində or-

taya qoyulan bir çox problemlər təəssüf ki, teatr sənətimiz üçün hələ də aktuallığını itirməyib.

Teatr tənqidçilərinin aktyor sənəti haqqında bəzən kəskin tənqidi məqalələr yazması təsadüfi deyil. Çünki teatr sənətinin özəyi sayılan aktyor sənəti öz içindən islah olunaraq təkmilləşməyə meyillənməsə, təsir və tərbiyəvi gücünü itirməyə məhkumdur. Azərbaycan milli teatr prosesinin gedişatında inkişaf edərək günlərimizə qədər gəlib çıxan milli aktyor məktəbi son illərdə öz elmi-nəzəri, konseptual əsaslandırmasını da tapıb. Görkəmli teatrşünas-alimlər C.Cəfərov [2], M.Məmmədov [8], İ.Kərimov [6], İ.Rəhimli [9], M.Əlizadə [4], İ.İsrafilov [5], A.Talıbzadə [12], V.Qafarov [7] milli teatr problemlərinə dair sanballı elmi əsərlərində aktyor sənətinə xüsusi diqqət yetirirlər.

Aktyor sənətinin tədrisinə həsr olunmuş elmi əsərlər və monoqrafiyaların sırasında F.Cəlilova, E.Cəfərov [3], A.Dadaşova, K.Cəfərova, A.Süleymanova kimi gənc teatrşünasların məqalələri də bu sahədə toplanmış təcrübənin, aktyor sənəti tədrisində yaranan problemləri və aktyor sənəti ixtisası üzrə fənnləri tədris edən müəllimlərin qarşısında duran vəzifələri ehtiva edir.

Dahi Şekspirin ölməz qəhrəmanı Hamlet aktyorlarla “Siçan tələsi” tamaşasını hazırlayıb onu krala göstərmişdir. Göründüyü kimi, tamaşa Hamletin istəyincə alınmışdır, çünki süjetdən məlum olduğu kimi, tamaşaya adi tamaşaçı halında baxmağa başlayan Klavdi qəzəblənib salonu tərk edir. Deməli, aktyor sənəti öz məqsədinə çatdı. Əslində, aktyor sənəti hər zaman məqsədinə çatıb, çatır və çatacaq da. Yetər ki, onlar zamanəmizin güzgüsü, əsrimizin qısa salnaməsi olduqlarını unutmasınlar. ❖

Ədəbiyyat:

Azərbaycan dilində

1. Cabbarlı C. Seçilmiş əsərləri, 3 cildə, II cild. - Bakı: “Qapp-Poliqraf”, 2002 - 216 s.
2. Cəfərov C.H. Şekspir bu gün // “Ədəbiyyat və incəsənət” - 15 may 1965
3. Cəfərov E.N. Azərbaycan teatrında konseptual rejissor sənəti: Vaqif İbrahimovun yaradıcılığı / “İncəsənət və Mədəniyyət Problemləri”, Bakı, № 3 (45), 2013, s. 67-73
4. Əlizadə M.Ə. Teatr: seyr və sehr; milli teatr prosesi problemləri - Bakı: “Elm”, 1998 - 352 s.
5. İsrafilov İ.R. Zaman. Rejissor. Poetika. - Bakı: “Mars-Print”, 1999 - 273 s.
6. Kərimov İ.S. Hamlet // “Azərbaycan gəncləri”, 15 may 1968

Резюме

Маммадсафа Гасымов

АКТЕРЫ - ОТРАЖЕНИЕ НАШЕЙ ЭПОХИ

В статье, исследующей разные теории и концептуальные идеи, в основном выдвигается мысль об отношениях актёра и эпохи. Здесь рассматривается путь развития театрального искусства, особое внимание уделяется формирующим особенностям системы Станиславского. В статье также проводится сравнительный анализ мнения о театральной эстетике драматургов с мировым именем.

Ключевые слова: актёр, театр, Шекспир, Станиславский драматургия, искусство

7. Qafarov V.R. Azərbaycan teatrının janr poetikası. Bakı, “Qanun”, 2012, 160 s.

8. Məmmədov M.Ə. Rejissor sənəti. - Bakı: “Maarif”, 1971 - 90 s.

9. Rəhimli İ.Ə. Azərbaycan teatr tarixi. - Bakı, “Çaşıoğlu”, 2005 - 864 s.

10. Stanislavski K.S. Seçilmiş əsərləri. “Yaşantı” yaradıcılıq prosesində öz üzərində iş /K. S. Stanislavski;.- 1-ci cild – Bakı: “Avrasiya Press”, 2011 - 469 s.

11. Şekspir V. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I cild, Bakı: “Öndər”, 2004, 736 s. s. 201

12. Talıbzadə A.A. “Faciə: Janrıçı mutasiyalar”, Bakı: “Kritika”, 2017, - 212 s.

Rus dilində

13. С.Моем. Луна и грош. Театр. Рассказы. Москва, “Правда”, 1983, 576 с.

Summary

Mammadsafa Gasymov

ACTORS ARE A MIRROR OF OUR TIME

In the article, where it is researched different theories and conceptual ideas, the main subject is a actor-time relations. Here it considered development ways of theatre and particularly the features formed Stanislavski System. The article analyzes some opinions of world famous playwrights about theatre aesthetics.

Key words: actor, theatre, Shakespeare, Stanislavski, drama, arts